

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Метою статті є аналіз розвитку експорту сільськогосподарської продукції України та визначення на його підставі перспективних, економічно і екологічно збалансованих напрямів виробництва. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи: порівняння (для розгляду ефективності механізмів регулювання аграрного сектора), аналізу (для з'ясування сутності факторів впливу на рівень експорту аграрного сектора економіки), синтезу (для формування перспектив розвитку експорту аграрного сектора економіки України). Визначено на підставі аналізу розвитку експорту перспективні, економічно і екологічно збалансовані напрями виробництва. Проведене дослідження дало змогу виявити перспективні напрями формування експортно-орієнтованого аграрного виробництва: поглиблення ступеня переробки аграрної продукції, підвищення її якості задля відповідності світовим стандартам, створення умов для загального зростання виробництва сільськогосподарської продукції, удосконалення структури експорту, яка забезпечує економічну і екологічну ефективність виробництва, активізації регулюючої ролі держави, спрямованої на підтримку вітчизняного експорту. Отримані результати дослідження можуть бути використані в подальших дослідженнях розвитку експорту аграрного сектора економіки України, а також для складання програм, стратегій розвитку національної економіки.

Ключові слова: експорт; сільськогосподарське виробництво; продукція; зовнішня торгівля.

Постановка проблеми. Розвиток та ефективність функціонування аграрної галузі економіки України значною мірою залежить від стану зовнішньоекономічної діяльності країни. Обсяг і структура експорту безпосередньо зумовлені здатністю аграрного сектора випускати продукцію конкурентоспроможну на зовнішніх ринках. Рівень експортних можливостей країни встановлює її місце у світовій економічній системі, вплив на загальносвітові процеси та визначає не лише економічну, а й політичну могутність держави, її авторитет і місце в міжнародних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток експортних можливостей сільськогосподарського виробництва України досліджували багато науковців: С. Ганначенко [3], В. Жигадло [8], І. Клименко [11], І. Кобута [4,8], Б. Пасхавер [10] та ін. Проте залишаються дискусійними питання обґрунтування напрямів розвитку аграрного виробництва, що забезпечують високу ефективність

аграрного потенціалу та екологічну безпеку виробництва.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз розвитку експорту сільськогосподарської продукції України та визначення на його підставі перспективних, економічно і екологічно збалансованих напрямів виробництва.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство України є єдиною галуззю, що показує постійне зростання в період фінансово економічної кризи, починаючи з 2008 року. Значний потенціал аграрного виробництва забезпечує не лише продовольчу безпеку країни, а і великі експортні можливості. Так, виробництво зернових культур за останні роки демонструє стійку тенденцію до збільшення (рис. 1), а за майже незмінного рівня внутрішнього споживання це створює додатковий обсяг експортної продукції.

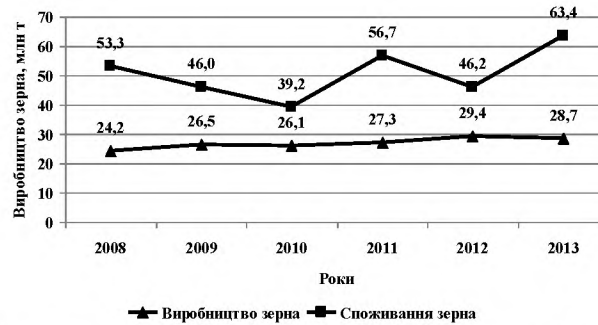

Рис. 1. Виробництво і споживання зернових і зернобобових культур в Україні (сформовано за даними [1])

Аграрне виробництво інших основних видів валової продукції (табл. 1) показує ще більш стабільні тенденції зростання як в рослинництві (цукрові буряки, соняшник, картопля, овочі, плоди і ягоди), так і в тваринництві (м'ясо, яйце). Товарні обсяги молока, вовни і меду мають повільне

скорочення, що зумовлене наслідками скорочення поголів'я в минулі періоди, відсутністю кормової бази та меншою ефективністю виробництва порівняно з іншими видами продукції. Проте активізація державної підтримки тваринництва в останні роки має виправити таке становище.

Таблиця 1

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції

Види продукції	Роки					У % до 2008 року			
	2008	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Рослинництво – валовий збір, тис. тонн									
Зернові і зерно-бобові культури	53290,1	46028,3	39270,9	56746,8	46216,2	86,4	73,7	106,5	86,7
Цукрові буряки (фабричні)	13437,7	10067,5	13749,2	18740,5	18638,9	74,9	102,3	139,5	137,2
Соняшник	6526,2	6364,0	6771,5	8670,5	8387,1	97,5	103,8	132,9	128,5
Картопля	19545,4	19666,1	18704,8	24747,7	23254,2	100,6	95,7	126,6	119,0
Овочі	7965,1	8341,0	8122,4	9832,9	10016,7	104,7	102,0	123,4	125,8
Плоди та ягоди	1504,1	1618,1	1746,5	1896,3	2008,7	107,6	116,1	126,1	133,5
Тваринництво									
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	1905,9	1917,4	2059,0	2143,8	2209,6	100,6	108,1	112,5	116,0
Молоко, тис. т	11761,3	11609,6	11248,5	11086,0	11377,6	98,7	95,6	94,3	96,7
Яйця, млн шт.	14956,5	15907,5	17052,3	18689,8	19110,5	106,4	114,0	125,0	127,8
Вовна, т	3755,0	4111,0	4192,0	3877,0	3724,0	109,5	111,6	103,2	99,2
Мед, т	74853,0	74051,0	70873,0	70311,0	70134,0	98,9	94,7	93,9	93,7

Примітка: сформовано за даними [1; 2].

Зростання обсягів агропромислового виробництва дозволило істотно збільшити можливості експорту сільськогосподарської продукції та харчових продуктів.

Формування експортно орієнтованого аграрного виробництва України почалося з моменту отримання нею статусу незалежної держави. Руйнування традиційних економічних зв'язків та ринків збуту сільськогосподарської продукції змусили Україну для збереження аграрного потенціалу і розвитку галузі виходити на зовнішні ринки.

У 1991-1992 рр. відбувалось становлення законодавчої бази щодо зовнішньоекономічної діяльності. Налагодження зв'язків з міжнародними організаціями.

Бурхлива лібералізація зовнішньої торгівлі в 1993-1995 роках, коли тарифи на імпортовані товари продовольчої групи становили 10-20 %, а максимальний рівень 50 % – на алкогольні та потюнові вироби,

знизила конкурентоспроможність вітчизняних виробників, які порівняно з закордонними не мали системи захисту, економічної і адміністративної підтримки, сучасної техніки та технологій. У той же час до українських експортерів застосовувались різноманітні торговельні бар'єри, особливо в країнах західної Європи (окрім сировинних товарів), що поряд з вищевказаними факторами впливало на скорочення виробництва аграрної продукції та харчової промисловості [3].

З 1996 року у зовнішньоекономічній політиці України посилювались протекціоністські тенденції і держава почала запроваджувати заходи з обмеження імпортованих поставок продукції та збільшила підтримку сільськогосподарських виробників. Це сприяло зростанню виробництва сільськогосподарської продукції.

Вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) у березні 2008 року ознаменував активізацію

інтеграційних процесів, лібералізацію торговельних режимів, підвищення ступеня відкритості економіки.

Ці процеси суттєво вплинули на імпортно-експортні операції та розвиток аграрного виробництва. У перший рік членства України в СОТ у 5 разів, порівняно з 2007 роком, зріс імпорт м'яса та м'ясних продуктів внаслідок диспропорції між виробництвом і споживанням, а також зниженням імпорتنих тарифів у декілька разів. Але вже у 2009-2011 рр. відбувається падіння імпорту м'яса через структурні зміни у птахівництві та свинарстві. Продовжилася тенденція зростання імпорту свіжих овочів та фруктів. Їхній імпорт збільшився в 3,3 і 2 рази, відповідно, протягом 2008 року, порівняно з 2007 роком. У 2010 році, порівняно з 2009 роком, зростання імпорту для цих груп товарів – 67 % та 16,1 %. Це пояснюється високим внутрішнім попитом на овочі та фрукти, відсутністю сучасних овочесховищ для зберігання продукції та підвищення доступності овочів та фруктів, які не вирощуються в Україні внаслідок зниження імпорتنих мит.

Одночасно за той же період суттєво збільшився експорт сільськогосподарської продукції (зернові культури, рослинні жири, насіння олійних культур). У цілому темпи зростання експорту значно перевищують зростання імпорту (у 2012 році обсяги експорту перевищують імпорт у 2,3 рази), що зумовлює щорічне зростання позитивного сальдо зовнішньої торгівлі продукцією аграрного виробництва (рис. 2), на відміну від зовнішньоторговельного балансу України по всіх товарах. Позитивне сальдо агропродовольчої продукції сприяє покращенню платіжного балансу держави.

Нині Україна експортує аграрну продукцію більш ніж у 50 країн світу. Товарна структура агропродовольчого експорту України (табл. 2) демонструє спад експорту в 2009 році, порівняно з попереднім роком, і постійне зростання після нього по всіх товарних групах, окрім продуктів рослинного походження. Це пояснюється зменшенням валового збору зернових і зернобобових культур у 2009-2010 рр. порівняно з 2008 р.

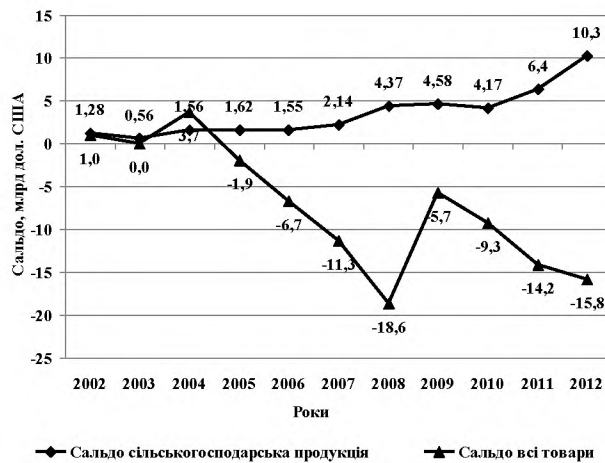

Рис. 2. Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі України [4]

Таблиця 2

Товарна структура експорту аграрної та продовольчої продукції (млн дол. США)

Товарні групи	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
I. Живі тварини, продукти тваринного походження	796,30	595,97	771,39	936,60	961,32
II. Продукти рослинного походження	5577,38	5034,89	3976,21	5531,96	9213,90
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1945,75	1796,02	2617,31	3396,41	4211,46
IV. Готові харчові продукти	2518,16	2087,98	2571,06	2939,14	3493,92
Усього	10837,59	9514,86	9935,97	12804,11	17880,60

Примітка: сформовано за матеріалами [1; 2].

За 2012 рік обсяги експорту сільськогосподарської продукції зросли на 38,4 % і становлять 17,9 млрд дол. США, порівняно з 2011 роком, позитивне сальдо досягло 10,3 млрд дол. США. Найзначнішими чинниками позитивного сальдо за цей період були: високі обсяги експорту зернових культур – 38,5 % від

земельного експорту с/г продукції, олії – 22,7 %, а також насіння олійних культур – 9,4 %. У 2012-2013 рр. відкрито нові ринки збуту та розширено географію постачання вітчизняної сільськогосподарської продукції: Єгипет, Марокко, Саудівська Аравія, Туреччина тощо.

У 2012 році найбільше зернових було поставлено до Євросоюзу – 7,7 млн т. Найбільше рослинної олії Україною продано до Індії – 1,1 млн т та до ЄС – 684 тис. т. За обсягами продажу соняшникової олії в тому ж році Україна посідає перше місце у світі [5].

Зростає на зовнішніх ринках і попит на українську продукцію харчової та переробної промисловості, яка стає все більш конкурентоздатною. Про це свідчить зростання на 18,3 % її експорту в 2012

році порівняно з попередніми роками. М'яса та м'ясної продукції експортовано на 316 млн дол. Експорт яловичини збільшився на 95 %, свинини, м'яса домашньої птиці та субпродуктів із нього на 62 % кожного. Основними регіонами експорту сільськогосподарської продукції України (табл. 3) залишаються країни Азії, ЄС та СНД – 78,5 % усього обсягу.

Таблиця 3

Регіональна структура експорту сільськогосподарської продукції України за 2012 рік [6]

№	Регіони світу	Обсяг експорту (млн дол. США)	Частка експорту (%)
1	Країни Азії	5515,7	30,3
2	Країни ЄС	5079,3	27,9
3	Країни СНД	3697,7	20,3
4	Африканські країни	3495,2	19,2
5	США	24,5	0,1
6	Інші країни	378,8	2,1

Причому ринок країн ЄС залишається важко-доступним, що пов'язано, насамперед, зі значною державною підтримкою власних виробників сільськогосподарської продукції та з вимогами до якості продукції. Низька якість української агро-продовольчої продукції підтверджується матеріалами Держспоживстандарту. Знімається з реалізації 50 % і більше м'ясної, рибної, плодоовочевої, борошно-мельної і хлібопекарної продукції, 30 % і більше молочних продуктів, соків, продуктів дитячого харчування, тютюнових виробів і алкогольних напоїв [10]. Крім того, країни Організації економічного

співробітництва та розвитку щороку витрачають на субсидії задля підтримки аграрного виробництва близько 300 млрд дол. [11].

Представлені результати можна вважати позитивними зрушеннями в умовах світової продовольчої кризи, зростання цін на продовольство сприятливий ціновій кон'юктурі на зернові, олійні культури та соняшкову олію, що підвищує конкурентоспроможність українських товарів. Експорт аграрної продукції поступово збільшує свою частку в загальному експорті (рис. 2).

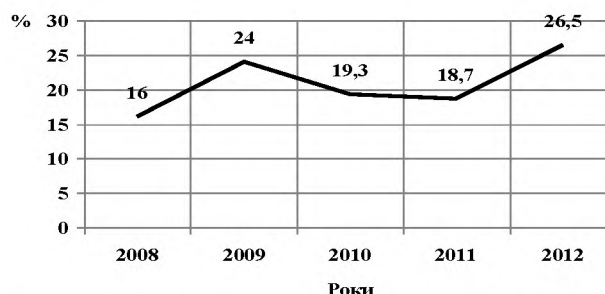

Рис. 2 Питома вага вартості товарів групи сільськогосподарської та продовольчої продукції в загальному експорті (сформовано за даними [1; 2])

Причинами зниження питомої ваги аграрної продукції в загальному експорті у 2010-2011 рр. є відносне зменшення урожаю зернових і зернобобових культур і введення експортних обмежень на цю продукцію у 2010 році та сприятливою кон'юктурою цін на продукцію інших галузей. Однією з основних проблем формування експорту аграрного виробництва в сучасному періоді є те, що його основу складає продукція з низьким та середнім ступенем переробки: зернові та олійні культури, соняшникова олія. Їх сукупна частка у 2012 році становила 70,6 %. Зазначені критерії товарів дуже чутливі до зовнішніх факторів та нестабільні за ціновою кон'юктурою. Зважаючи на це, раціонально підвищувати ступінь переробки та розвивати внутрішнє споживання, щоб у разі погіршення

ситуації на зовнішніх сировинних ринках мати можливість, по-перше, коригувати обсяги пропозиції продукції задля стабілізації цін, а по-друге, перенаправляти товарні потоки експорту в галузі з виробництва продукції з більшою доданою вартістю, що загалом дозволило б диверсифікувати ризики.

Крім цього, експортна орієнтація на насіння та олію соняшника призводить до непропорційного зростання площ під цією культурою, порушення системи науково обґрунтованих сівозмін, інтенсифікації процесів, зменшення природної родючості ґрунтів. Це в найбільшій перспективі матиме негативні наслідки для сільського господарства.

Треба відзначити, що високий і довготривалий експортний попит на зернові і олійні культури

орієнтує аграрне виробництво на монокультурну спеціалізацію, яка ускладнює розробку системи сівозмін, проектів землеустрою, боротьбу зі шкідниками і хворобами рослин, активізує інтенсивне використання мінеральних добрив і пестицидів, що створює екологічні проблеми для сільськогосподарського виробництва. Ці питання мають бути враховані при розробці стратегії аграрного виробництва для збалансованого забезпечення внутрішнього споживання та експорту продукції. Наприклад, розвиток кормової бази, з одного боку, сприяє розвитку тваринництва як для внутрішнього ринку, так і для експорту, а з іншого – кормові культури в системах сівозмін найбільше забезпечують відновлення природної родючості ґрунтів.

Перспективним напрямом є розвиток виробництва м'яса та м'ясної продукції. Низький рівень виробництва та платоспроможного попиту населення призвели до споживання на одну особу за рік 54,4 кг м'яса в 2012 році при медичній нормі здорового харчування 82 кг. Рівень самозабезпеченості м'ясом та м'ясними продуктами складає 88,9 % [1].

Виправлення дисбалансу між внутрішнім виробництвом і споживанням дало б змогу розвивати цей експортний сегмент. Це підтверджується прогнозами продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) про зростання споживання м'ясопродуктів у світі (щорічно за період 2015-2030 рр. на 1,5 %) при одночасному збільшенні чисельності населення [7].

Позитивним є приклад виробництва м'яса птиці, яке на внутрішньому ринку майже витіснило імпортовану продукцію, а з 2007 р. розпочато великотоварні експортні поставки, які майже подвоюються щорічно [8].

Проектом стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року

передбачено збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства на 3-4 % щорічно [9].

Задля досягнення таких програмних масштабних цілей організація та реалізація експортної діяльності в Україні повинна вирішувати завдання, пов'язані із забезпеченням сприятливих умов виходу на світовий ринок; реалізацією на ньому сільськогосподарських товарів, у виробництві яких країна має порівняльні переваги; підтримкою національних експортерів; стимулюванням конкуренції національних виробників із закордонними, підвищення обсягів вітчизняного виробництва аграрної продукції з метою розширення експорту.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності потребує збалансованої зовнішньої торгівельної політики, яка синтезує лібералізм і протекціонізм та сприятиме активізації і нарощуванню експортного потенціалу в галузі АПК.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, український аграрний сектор має великі експортні можливості. Це майже одна галузь вітчизняної економіки, яка має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Перспективними напрямками формування експортно-орієнтованого аграрного виробництва є поглиблення ступеня переробки аграрної продукції, підвищення її якості задля відповідності світовим стандартам, створення умов для загального зростання виробництва сільськогосподарської продукції, удосконалення структури експорту, яка забезпечує економічну і екологічну ефективність виробництва, активізації регулюючої ролі держави, спрямованої на підтримку вітчизняного експорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сільське господарство України за 2012 рік / [за ред. Н. С. Власенко]. – Державна служба статистики України. – ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – Київ – 2013. – 402 с.
2. Сільське господарство України за 2011 рік / [за ред. Н. С. Власенко] – Державна служба статистики України. – ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – Київ 2012. – 386 с.
3. Ганначенко С. Л. Основні тенденції аграрного експорту [Електронний ресурс] / С. Л. Ганначенко. – Режим доступу : www.rushauka.com/8_NMIW_2012/Economics/2_104062.doc.html.
4. Кобута І. В. Оцінка впливу членства у СОТ на аграрний сектор України [Електронний ресурс] / І. В. Кобута // Матеріали круглого столу «Чотири роки членства України в Світовій організації торгівлі»: попередня оцінка економічних наслідків. – Київ. – 26.11.2012 – Режим доступу : www.ier.com.ua/files/publications/News/2012/28/11/2012_presentation/Kyiv_WTO_26_November_Kpbuta.pdf.
5. Дерев'яно А. Експортний потенціал України [Електронний ресурс] / А. Дерев'яно. – Режим доступу : agronews.ua/node/25535.
6. Стан зовнішньоекономічних відносин в системі агропромислового комплексу України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : minagro.gov.ua/tu/node/4377.
7. Козир С. Державне регулювання експортної діяльності в аграрному секторі України в сучасних гео економічних умовах / С. Козир // Державне управління та місцеве самоврядування : збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : Вид-во ДРІДУ, 2012. – Вип. 3(14). – С. 116–122.
8. Кобута І. Другий рік України у СОТ: тенденції у зовнішній торгівлі та аналіз виконання зовов'язань / І. Кобута, В. Жигадло, Г. Лузанська ; за ред. М. Свенціцькі. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 80 с.
9. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року (проект). Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : minagro.gov.ua/node/7644.
10. Пасхавер Б. Й. Агропродовольче виробництво у 1990-2009 рр.: тенденції розвитку / Б. Й. Пасхавер, О. В. Шубравська, Д. Ф. Крисань, К. О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 12–20.

11. Клименко І. В. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період / І. В. Клименко, О. А. Федірко, І. В. Ус. – К. : НІСД, 2011. – 72 с.

*А. Б. Кузьменко,
Черноморський державний університет імені Петра Могили, м. Николаєв, Україна*

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТА АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Целью статьи является анализ развития экспорта сельскохозяйственной продукции Украины и определение на его основании перспективных, экономически и экологически сбалансированных направлений производства. В процессе исследования применены общенаучные методы: сравнение (для рассмотрения эффективности механизмов регулирования аграрного сектора), анализа (для выяснения сущности факторов влияния на уровень экспорта аграрного сектора экономики), синтеза (для формирования перспектив развития экспорта аграрного сектора экономики Украины). Определены на основе анализа развития экспорта, перспективных, экономически и экологически сбалансированных направлений производства. Проведенное исследование позволило выявить перспективные направления формирования экспортно-ориентированного аграрного производства: углубление степени переработки аграрной продукции, повышение ее качества для соответствия мировым стандартам, создание условий для общего роста производства сельскохозяйственной продукции, совершенствования структуры экспорта которая обеспечивает экономическую и экологическую эффективность производства, активизации регулирующей роли государства направленной на поддержку отечественного экспорта. Полученные результаты исследования могут быть использованы при осуществлении дальнейших исследований развития экспорта аграрного сектора экономики Украины, а также при составлении программ, стратегий развития национальной экономики.

Ключевые слова: экспорт; сельскохозяйственное производство; продукция; внешняя торговля.

*О. В. Kuzmenko,
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine*

THE CONDITION AND PROSPECTS OF AGRICULTURAL SECTOR EXPORT DEVELOPMENT IN UKRAINE

The purpose of this article is to analyze the development of agricultural exports to Ukraine and its determination based on perspective, economically and environmentally sustainable production directions.

Methodology of research. *The study used general scientific methods – comparison (for review of mechanisms of regulation of the agricultural sector), analysis (to determine the nature of the factors influencing the level of exports of the agricultural sector), synthesis (for the formation of the export prospects of the agricultural sector of Ukraine).*

Findings. *Analysis of export perspective is determined on the basis of economically and environmentally sustainable production directions.*

Originality. *The study made it possible to identify promising directions which are forming an export-oriented agricultural production: the deepening degree of processing of agricultural products, improve its quality to match international standards, creating conditions for the general increase in agricultural production, improving export structure that provides economic and environmental efficiency, enhance regulatory role of the state aimed at supporting the country's exports.*

Practical value. *These research results can be used to carry out further export development of the agricultural sector of Ukraine, as well as in the preparation of programs and strategies for national economic development.*

Keywords: exports; agricultural production; production; foreign trade.

Рецензенти: *Горлачук В. В., д. е. н., професор;
Якубовський С. О., д. е. н., професор.*